

ADALET KAYBI

Necdet Subaşı

Adalet herkesin umurunda olduğu konuların başında gelir. Adalet üzerine konuşmak için bir teolog, bir filozof, sosyal bilimci ya da aktivist olmak gerekmez. Tanımı üzerinde bir uzlaşma sağlamak hiçbir zaman mümkün olmamışsa da adalet, yine de yaşamın her döneminde üzerinde her seviyeden insanın durduğu bir kavramdır. Değişik kaygılardan beslenerek günümüze değin ulaşan farklı adalet tasavvurları, hiç kuşkusuz bugün bize içeriği oldukça zengin bir kavramsal çerçeve devretmiştir.

Bu bildiri de adalet tartışmalarına yeni bir katkı sağlanmasından çok, adaletsizliğin modern bir boyutunun kavramsallaştırılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda adalet kaybı, adaletsizliğin yeni sınırlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Günümüzde adaletsizliğin ortaya çıkardığı gerilimler, toplumsal ilişkilerde ciddi çatışmalara yol açmıştır. Kuşkusuz adalet kaybı da, adaletsizlikle ilişkilendirilen koşulların bir ürünüdür. Bu çalışmada adaletin çoktan yok olduğuna ilişkin olarak toplumsal muhayyilede yer edinen güçlü bir kanaatin kavramsal karşılığı olarak “adalet kaybı”nın kullanılması önerilmektedir.

Genelde adalet üstün hukuk kurallarına ve ideallerine uygunluk açısından ele alınmaktadır. Adalet duygusu da adalet arayışı da hiç kuşkusuz insana özgüdür ve yaşamın, ister bireysel ister toplumsal düzeyde olsun sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi ancak bununla mümkündür. Bu önkoşul, adalet kavramının farklı disiplinlerde ortaya çıkan çeşitli tanımlarını da anlamlı kılmaktadır. Aslında adalet toplumsal bir ilişkidir ve onu, bir ahlâki standart olarak ele almak günümüze kadar kabul gören yaygın bir eğilim olmuştur. Adaletle ilişkin tartışmalar temelde insanın kendi ayırımına varmasıyla başlamıştır. Düzenleme, işbölümü, eşitlik ve bölüşme gibi gündelik hayata ilişkin temel birtakım öğelerin yokluğunda adalet, kendisiyle gerçekliğin yeniden inşa edilebileceği bir çerçeve olarak öne çıkmaktadır. Böylece hak ve adalet duygusuna işlerlik kazandırılarak mevcut kaosu aşılacağı düşünülmekte, bireysel ve toplumsal düzeyde oluşan kargaşayı önleyecek bir güç olarak da hak ve adalet duygusuna vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda adalet felsefi bir kavram, yasal bir ilke ya da ideolojik bir form olarak da bakmak pekala mümkündür.

Adalet düşüncesi çeşitli dinlerde ve felsefi geleneklerde farklı düzeylerde ele alınmıştır. Bu nedenle adaletin niteliğine ilişkin tartışmalara din ve felsefenin katkısı asla

ihmal edilemez. Din dünyasından beslenen yaklaşımlarda olduğu kadar felsefi bakış açılarında da, her zaman “hakkaniyet”e vurgu yapan, kabul edilebilir bir adalet anlayışına vurgu yapılmıştır. Kavrama manevi bir mahiyet kazandıran dinler, adaletle her zaman bir “huzur”u ararken, daha Sokrates’ten itibaren filozoflar da adalet düşüncesini en üstün iyiyi bulma ideali çerçevesi içinde tartışmış ve oldukça zengin bir birikim günümüze kadar ulaşmıştır. Dinler, yüce Tanrı’dan hareketle tutarlı bir adalet tasavvuru ortaya koyma iddiasında olmuşlar; insan ilişkilerinden doğan toplumsal gerilimlerin ancak Tanrısal adalet çerçevesinde çözülebileceğini öngörmüşlerdir. Böylece dinsel adalet anlayışında Tanrı’nın iradesi mutlak belirleyici bir güç olarak kabul edilmiştir. Felsefi düşüncede ise daha başından beri adalet kavramının değeri ve niteliği üzerine sonu gelmez tartışmalardan söz etmek mümkündür. Adaleti insanın erdem arayışıyla ilişkilendiren bu yaklaşımlarda asıl amaç, insanlar arasında varolduğu kabul edilen eşitsizliğin ve insana bağlı olarak gerçekleşen sorunların giderilmesinde “nasıl bir adalet” sorusunun cevabına ulaşmaktır.

Ne var ki bu arayışlar, adaletin göreceliğine ilişkin tartışmaları da gündeme getirmiştir. Adalet duygusu günlük alışverişlerden doğmaktadır. Buna dayalı olarak karşılıklılık duygusu da eşitlik ve haktanırlıkla ilgili daha geniş bir alana yayılan yasal normların belirlediği verili kültürde öğrenilmektedir (Turner, 1997: 34). Bu yönüyle adalet düşüncesi, insanın doğasıyla bütünleşirken kişi de, sosyal hayat deneyimi içerisinde kendini verili bir kültüre dahil etmektedir. Adaletle ilişkin her talebin verili kültürel norm ve değerlerle ilişkili olduğu iddiası, “hangi adalet” sorusuna derinlik katmıştır. Nihayet adaletin kavramsal düzeydeki niteliği de, farklı toplumsal yapılarada gerçekte onun neyi ifade ettiğine ilişkin birbirinden ayrılmış görüşlere yol açmıştır.

Adalet, gerçek bir durumdan çok, olması arzulanan bir dünyayı ifade etmektedir. Toplumsal bağlama müracaat edildiği her seferinde adalet, elde edilmesine şiddetle ihtiyaç duyulan bir değerler haritasını çağrıştırmaktadır. Toplumsalın derin hissiyatında somut bir karşılığa sahip olan adaletten çok adaletsizliktir ve bu durum çok kere ideal bir adalet düşüncesinin ortaya çıkarılmasında ve sahici bir adaletle erişilmesinde işlevsel bir role sahiptir. Adaletin her zaman bir adım daha ilerde, gerçekleşmesi emek isteyen bir idealler kümesinin parçası olması, adaletin de bir memnuniyetsizlik atmosferi içinde aranmasına neden olmaktadır. Nitekim popüler etiğin birincil kavramı olarak görünen şey de adaletsizliktir; adalet ise bunun ancak bir türevi olarak görülebilmektedir. Burada adalet sadece adaletsizliğin düşmanı olarak anlam kazanmaktadır. Oysa adaletsizlik elde olan tek ve gerçek “veri”dir. Adalet, kurtuluş, kayıpların telafisi, hasarın giderilmesi, çekilen acıların

tazminatı yani adaletsizlik eyleminin doğurduğu çarpıklığın düzeltilmesidir (Bauman, 2000: 82).

Adaletin niteliğine ilişkin arayışlara anlamlı bir derinlik katanın bizzat adaletsizlik olması ironiktir. Adalet beklentisinin somutlaşması ve adaletin eksikliğine ilişkin olarak kamuoyuna mal olan kaygılar da adaletsizlik formu içinde somutlaşıp yeni bir beklentiler kataloğuna dönüşür. Kitlesele talepler içinde adaletsizliğin aşılmasına ilişkin arzu, sorunun yakıcılığıyla ilişkili olarak sürekli dillendirilir. İktidar teknolojisi, muktedir ideoloji ve teolojiler de, toplumun bu beklentilerini izleyen açıklamaları üretirler. Adalet konusundaki beklentiler ya da tanımı ve niteliği hakkındaki düşünsel katkılar gerçekte neyi içerirse içersin, yine de asıl örüntüler bizzat yaşananın maliyetiyle ortaya çıkmaktadır. Bu da adaletsizliktir. Artık adalet, adaletsizlik koşullarında daha çok talep edilen bir hak olarak gündeme gelmektedir. Bu nedenle adaletsizliği, adalet teorilerinin tohumlarının saçıldığı birer fidelik olarak değerlendirmek gerekir. Adaletsizliğin etkileriyle bu rol her zaman tahrik edici ve yeni bir adalet talebini güçlü bir sese dönüştürme potansiyeline sahiptir. Adaletin gerçekleştirilmesine duyulan arzu, fiili olarak yaşanan adaletsizliğin yarattığı sıkıntılardan beslenmektedir. Adaletsizlik, paradoksal bir biçimde adaletin kuramsal çerçevesine katkı üretmesi ve onu ortaya çıkarması açısından önemlidir. Adalet yapılan vurgunun geri planında her zaman adaletsizlikle biçimlenen bir dünyadan kurtuluşun imkânları seferber edilmektedir. Çok yerde adaletsizlik toplumsal yaşamın kalıcı bir özelliği olabilir; ancak toplumsal ilişkilerdeki temel karşılıklılıktan da yeni bir adalet duygusu türemektedir. Bu durum kaçınılmaz olsa bile, hak gözetme, karşılıklılık ve adalet fikri de, içinde yaşadığımız toplumsal gerçeklik dokusunun bir parçasıdır (Turner, 1997). Sonuçta adaletsizlik tüm insani ilişkilere nüfuz eden kışkırtıcı bir durumdur. Dinler, felsefeler ya da türlü ideolojik ölçütler adaletsizliğe ilişkin iddialarıyla toplumsalın derin vicdanını rahatlatır, ona yol gösterir, hatta onu aşacak önerilerin kiteselleşmesine imkân verir.

Adaletsizliğin olağanlaşmasının ortaya çıkardığı temel sorun adaletin kaybedilmesidir. Toplumsal muhayyilede adaletin asla gerçekleşmeyeceğine ilişkin bir kanaatin yakıcı, yıkıcı, incitici etkileri bugün artık yeterince hissedilmiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Adaletsizlik mevcut strüktürün, bireysel ve toplumsal dengenin aleyhine işleridir. Adaletsizlikte dışlanan ya da atıl bırakılan bir adalet, adalette de geliştirilmeye açık bir eşitlik talebi içkindir. Adalet kaybında ise, adaletin gerçekleşmesine ilişkin bir umudun aşınmasından söz edilebilir. Kaybolan, açıkça yok sayılan adalettir. Bu hem adaletin yerini bulamayışından hem de ona ilişkin bir duygunun zorunlu bir şekilde köreltilmesinden

kaynaklanır. Ancak burada genel geçer olan, adaletin gerçekleşmesinde ortaya çıkan sapmalar değildir. Söz konusu olan açıkça adalet kaybıdır.

Adaletin çiğnenmesi, adalet duygusunun atağa geçmesini sağlayabileceği gibi tersine de yol açabilir. Adaletsizlik bu bağlamda adalet kaybına neden olmakta, hatta onun varlığını pekiştirmektedir. Kuşkusuz adaletsizliğe ilişkin olarak seslendirilen eleştiri ve itirazlar, tepki ve beklentiler, adaletin gerçekleşmesine ilişkin ülküleri, özlem ve beklentileri de beslemektedir. Ne var ki bu desteğin güçlendirdiği hassasiyet ve adalet bilinci, başarıya olduğu kadar yenilgiye, sindirilme ve devre dışı kalmaya da açıktır. Kuşkusuz adaletin kaybıyla da bütünleşen bu tersyüz olma hali çok kereler iktidar teknolojilerinden, baskı ve manipülasyonlardan, provokasyon, kısırlaştırma ve yok saymalardan doğmaktadır.

Modernleşme bir dizi dönüşümün bireysel ve toplumsal düzeyde ortaya çıkardığı yeni yapılara işaret etmektedir. Bu süreçle birlikte insana ilişkin tanımlar da değişmiş, gündelik hayata ilişkin algılar epistemolojik düzeyde farklılaşmış ve yeniden kodlanmaya başlamıştır. Yanı sıra adalet kavramı da köklü bir değişime maruz kalmıştır. Adaletsizlik, modernleşme sürecinin yarattığı gerilimler içinde daha da derin bir boyut kazanmıştır. Adalet kaybı da bu koşulların pekiştirdiği bir olgudur.

Modernleşmeye pek çok eleştiri yapılmıştır. Küreselleşmenin bizi nereye kadar taşıdığı, enformasyon çağının, bireyi ve toplumu nasıl değiştirdiği sosyal bilimcilerin, felsefeci ve aktivistlerin temel konuları arasında yer almıştır. Modernlik bir yandan insanların çoğu için daha güvenli ve zengin bir hayatın yolunu açarken, bir yandan da karşı çıkılmazsa yeryüzündeki insan hayatının sonunu getirecek global risklere de sahip olduğunu pek çok örnekle teyit etmiştir (Giddens, 1994). Bireycilik, araçsal aklın hakimiyeti ve ortak bir siyasi proje yokluğu yüzünden siyasal katılımın ve dolayısıyla özgürlüğün azalması modernliğin en temel sıkıntılarını oluşturmaktadır (Taylor, 1995). Gelenekselden modernliğe geçişin oldukça sancılı sayılabilecek evrelerinde, insani sorunların adalet kaybıyla bütünleşen boyutları genellikle göz ardı edilmiştir. Sorun çok kere bir adaletsizlik olgusu olarak ele alınmıştır. Adaletsizliğin artık bir norm ve hatta günlük rutin haline geldiği düşünülmüştür (Bauman, 2000: 96). Modern dünyanın ortaya çıkardığı yeni iktidar ilişkileri, globalleşmenin dönüştürdüğü yaşama alanları, zihin, eylem ve düş dünyasında egemenlik kurmuş, adalet kaybını olağanlaştırmıştır. Bu koşullarda adalet en iyimser anlamda ancak çıkar alanlarına evrilebilmiştir. Hukuktaki boşluklar ise adalet mekanizmasının işleyişini sekteye uğratmaya yetmiştir.

Öte yandan bireyselleşme, adalet sorunlarını kişiselleştirmiş, kişi kendi kayıplarını en aza indirecek arayışlara daha çok ilgi duymaya başlamıştır. Hiç kuşkusuz her şeyden yakınan ve şikayetçi olanların sayısı da artmaya başlamıştır. Bunun bir nedeni modernleşmenin ürettiği ya da açığa çıkardığı sorunlar olabilir. Daha önemlisi bireyin tercihlerinin önem kazanması ve “dayatılmış kimliklerin” yerini, “seçilmiş, yaratılmış, benimsenmiş kimliklerin” alması ve bütün bunların bir yandan bireyselliği ön plana çıkarırken bir yandan da “kimlik politikalarını” toplumun motor güçlerinden biri haline getirmesidir (Friedman, 2002).

Modernleşme toplumsal yaşamın geleneksel biçimini dönüştürmüştür. Bu çerçevede netleşen sorunlar insani ilişkileri kendi doğal mecrasından çıkarmıştır. Artık yaşanan kaotik bir ortamın sonuçlarıdır. Çünkü modernliğin varolan düzeni sarsılmış, muğlaklık, kompleks yapılar için kullanılan işlevsel bir kavram olmuştur. Böylece yeni toplumsal yapılanmalar içinde bireyin rolü de kritik bir boyut kazanmıştır. Kriz dönemleri söz konusu olduğunda dışlanmışlar ve umutlarını yitirenler sanki bir kapana sıkışmaktadırlar. Oysa hiç kimse kendisini içine almayan bir toplumu haklı göremez; bu dünyada yer bulamayanlar, kendilerine bir başka dünya arayacak ve adaleti orada geçerli kılacaklardır. Adalet duygusu da bu bağlamda verili sosyal bağdan soyutlanamaz (Bilgin, 1997: 123-124).

Günümüzde refah ve yaşam kalitesi göstergelerinin neredeyse tamamı, Bauman’ın da belirttiği gibi artan eşitsizliğe ve hem küresel düzeyde ve hem de ayrı ayrı toplumsal/siyasal birimlerin neredeyse tamamında dolu dizgin bir kutuplaşmaya işaret etmektedir. Öyle ki bir taraftaki hızlı zenginleşme, öteki taraftaki hızlı yoksullaşmayı daha dayanılmaz ve zalim kılmaktadır. Nihayet bölünmüş bir toplumda ve hepsinden öte de, şiddetle eşitsiz olan ve eşitliğin yüce bir değer olarak tesis edilmesine adanmış olan böyle bir modern toplumda, doğal olarak adaletin içeriği de bir tartışma konusu olmaya devam edecektir. Hepsinden önemlisi de, sadece felsefi argümanı kullanarak adalet postülasının ne zaman yerine getirildiği konusunda anlaşmaya varmak artık çok zor olmalıdır. Adaletin icrası için öncelikle bir dizi söylemin kuramsal düzeyden pratik düzeye aktarılması zorunludur. Burada, bir yandan genelde zaman ve mekana bağlı, adaletsiz deneyimlere gebe olan toplumsal, kültürel ve siyasal koşullar göz ardı edilirken, diğer yandan da mekan ve zaman ötesi ortak insan özüne ulaşmaya çalışılmaktadır. Bu koşullar altında beklenecek şey, sisteme karşı açık bir isyana değilse bile kitlesel bir protesto hareketine dönüşme potansiyeli olan yaygın bir adaletsizlik duygusudur. Bunun olmaması ise belki de potansiyel “sorunsal” olan

sınıfların dışlanması, suçlulaştırılması ve vahşileştirilmesi doğrultusundaki toplu stratejilerin etkinliğini ispat etmektedir (Bauman, 2000: 81-87).

Sonuçta adalet kaybı, ontolojik güvensizliğin, epistemolojik sarsıntının yarattığı bir hayal kırıklığıyla özdeşleşmektedir. İnsanlar, ancak ve ancak kendileriyle birlikte var olan ve kendilerini dahil eden bir topluma bağlanır, kendilerini angaje olmuş hisseder ve özveride bulunur (Bilgin, 1997: 124). Bireysel ve toplumsal adalet düşüncesinden uzaklaşma, siyasi katılımı bir oyuna dönüştürme, bireysel varoluş ilkelerinin ayırtına varamama, genel bir boş vermişliğin kabul edilebilir ahlaki bir standart haline gelmesi gerçekte adaletsizliğin birer sonucudur. Bugün itibarıyla tarihin hiç de “adil toplum”a doğru gittiği söylenemez ve tarihin bu istikamete girmesi için gösterilen tüm çabalar, mevcutlara yepyeni adaletsizlikler ekleme eğilimi taşımaktadır. Öte yandan adaletin de, kendisinden daima daha fazlasını istediği görülmektedir (Bauman, 2000: 96-97).

Adaletten umudun kesilmesi trajiktir. İnsani beklentilerin tıkanıklığı, daha iyi bir geleceğe ilişkin hayallerin değer kaybetmesi ancak toplumsal bir şizofreniyle tanımlanabilir. Adaletin olmazsa olmaz koşullarının yokluğuna ilişkin toplumsal bir kabul ya fiili durumu hepten kabullenmeyi bir inanç formuna dönüştürmekte ya da adaletin gerçekleşmesi konusundaki yönelişlerin yerini daha derin mistik beklentiler almaktadır. “Dünyanın büyüünün bozulması”yla birlikte öteden beri adaletin takipçisi olarak kabul edilen geleneksel merciler yok olmuş, modernleşmenin yerlerinden ettiği çoğul kimlikler ise adaletle ilişkin bir toplumsal mutabakatın zeminini alt üst etmiştir. Adaleti öte dünyada arama, mehdicilik, ya da kalıcı bir adalet uygulamasına ulaşmayı nostaljik bir zikre dönüştüren bakış açıları, hukuk düzenine yön veren temel aksiyomların toplumsal hafızadan silinmesine yol açmıştır. Böylelikle popülerleşen bir deneyim sadece her şeyi boş vermekle kalmayacak, türlü adalet beklentilerini marjinal bir değerlendirmeye tabi kılacak, hatta özgürlük, eşitlik gibi söylemlere mesafeli duruş sürekli bir yaşam tarzına dönüşecektir. Bu perspektif kendini, toplumsal beklentilerden vazgeçerek ancak var edebilecektir.